Crisia
Vol. LV, Supliment nr. 1, 2025

INTERFERENȚE. TRECUT, PREZENT, VIITOR

Lucrările Sesiunii Internaționale de Comunicări Științifice
a Muzeului Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal
10-11 octombrie 2025

Coordonatori:
Gabriel Moisa • Sorin Șipoș

Colectiv redacțional:
Gruia Fazecaș • Florina Ciure • Ioan Goman
Cornel Abrudan • Ioan Ciorba

Editura Muzeului Țării Crișurilor
Oradea, 2026

DOI: 10.66142/Crisia.2025.s1.25

MONETE ROMANE ÎNTR-O PODOABĂ DE CAP MODERN

Radu ARDEVAN*
Alin PRALEA**

ROMAN COINS IN A MODERN HEADDRESS

ABSTRACT

The Romanian scholar Ioan Mihályi de Apșa also had a numismatic collection, now lost. The Maramureș Museum preserves a silver headdress that belonged to his family. It includes 17 imperial Roman denarii from the 2nd century AD. We proceeded to classify them and to arrange them chronologically (see *Appendix I*).

The pieces in question could even come from the Teceu monetary hoard, discovered in 1874 and later dispersed, without having been studied. It is known that I. Mihályi had kept 320 coins from it, but they were lost after the installation of communist power in Romania. A forensic analysis, with the technical means of contemporary physics, of the small lots preserved from the hoard could possibly confirm this origin of these 17 denarii.

Keywords: coin hoard, Teceu, Ioan Mihályi de Apșa, numismatic collection, imperial denarii, headdress

În colecțiile Muzeului Maramureșului din Sighetu Marmației, care include și Casa Memorială Ioan Mihályi de Apșa, se păstrează și o mare parte din lăsământul renumitului cărturar[1]. Printre obiectele care au aparținut familiei sale există și un grup de monete romane imperiale, prinse în monturi de argint și legate între ele cu un lănțișor din același material (vezi Fig. 1). Deși seamănă cu o brățară ori un colier (salbă), piesa în discuție este de fapt o „podoabă de cap cu bani”[2]; cunoscută în numeroase culturi tradiționale, ea apare ocazional și în portul popular românesc. Are o lungime totală de 76 cm și figurează în inventarul muzeului la nr. 9198.

Acest ornament capilar compozit pare să fi fost folosit de fiicele lui Ioan Mihályi de Apșa, probabil pentru momente festive, când ele se îmbrăcau în veșminte tradiționale. Pe o fotografie de epocă, făcută cândva între 1900 și 1908 și păstrată la muzeu în același fond, apar două dintre domnișoarele Mihályi – Iustina și Irina – în port popular[3], iar Irina poartă pe cap tocmai ornamentul prezentat acum (vezi Fig. 2).

Această podoabă de cap suscită un interes special tocmai pentru că încorporează 17 monete antice. Este vorba de denari romani imperiali, destul de bine conservați. Evident, la dispunerea lor în bijuteria modernă nu s-a ținut cont de cronologia emitenților, ci eventual doar de aspectul lor estetic. Determinarea denarilor nu ridică probleme deosebite, dar, pentru a le studia, monetele au fost numerotate de la dreapta spre stânga (vezi Fig. 3). Numărul primit atunci figurează atât în catalogul realizat, cât și în ilustrarea fiecăreia, fiind marcat cu litere boldate alături de numărul curent primit la ordonarea lor cronologică.

Dimensiunile fiecărei piese au putut fi măsurate cu precizie. De asemenea, s-a putut stabili axa fiecărei monete. Dar faptul că se află încastrate în monturi și incluse în textura ornamentului de cap din argint împiedică orice tentativă de cântărire a lor. Așa că s-au trecut în catalog doar diametrele și axa pentru fiecare. Toate sunt evident circulate, parțial deteriorate, dar starea lor de conservare este satisfăcătoare și stabilă. Catalogul lor complet apare în Anexa 1, iar ilustrația lor figurează în Planșa I.

Putem vedea că toate cele 17 monete sunt denari din secolul II p. Chr.: 6 de la Hadrian, 1 pentru Sabina, apoi 5 de la Antoninus Pius și alți 2 pentru diva Faustina I, în sfârșit 3 din vremea lui Marcus Aurelius – câte unul pentru Lucius Verus, respectiv Faustina II și Lucilla. Dispunerea lor cronologică nu reflectă fenomene monetare din epocă: domnia lui Hadrian și cea a lui Antoninus Pius sunt reprezentate la fel, cu câte 7 denari fiecare, iar cea a lui Marcus Aurelius doar cu trei. Totuși, și acest material monetar antic merită să fie cunoscut și pus la dispoziția cercetării.

De o importanță mult mai mare pentru știință ar fi proveniența monetelor, dacă s-ar putea stabili, precum și soarta acestei bijuterii moderne. Cele două probleme se întrepătrund și le vom urmări împreună.

* Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; rardevan@gmail.com; ORCID: 0009-0003-2673-6286.
** Muzeul Maramureșului, Sighetu Marmației; alin.pralea@yahoo.com

[1] Pentru viața și activitatea acestuia, vezi: Todincă 2014, p. 2-8; Kacsó 2011, p. 389, 394; ERSIR III, p. 222-223.

[2] Precizarea o datorăm prof. dr. Tudor Sălăgean, director al Muzeului Etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca. Îi adresăm și pe această cale mulțumirile noastre.

[3] Informații menționate într-o notiță pe dosul fotografiei. Ioan Mihályi a avut 11 copii, trei băieți și opt fete.

Mai întâi, trebuie observat că Ioan Mihályi de Apșa a colecționat monete antice și s-a preocupat să le studieze[4]; de la el au rămas două caiete în care sunt catalogate peste 130 de monete antice din colecția sa – adică foarte puțin, odată ce el menționa că ar avea cam o mie de piese, din care 636 de argint (desigur, nu toate antice)[5]. Dar acest material s-a pierdut în cea mai mare parte. După al Doilea Război Mondial, statul comunist a confiscat toate proprietățile familiei Mihályi, iar obiectele de valoare s-au risipit[6]. Din colecția numismatică s-au mai putut identifica doar mici fragmente[7], între care și ornamentul capilar discutat acum.

Chiar și acestea au avut un destin zbuciumat. În patrimoniul muzeului local au intrat doar 49 de monete romane și podoaba cu 17 denari de argint. Dar, în data de 2 februarie 1992, toate aceste piese au fost furate; numai podoaba de cap a putut fi recuperată ulterior și readusă la muzeu. Cu ocazia constatării furtului s-a întocmit și un „Proces-verbal de evaluare” de către colectivul de atunci al Muzeului Maramureșului, condus de directorul M. Dăncuș: în acest document, podoaba cu bani în chestiune apare la poziția 14, fiind considerată „colier”, iar alături figurează mențiunea că monetele provin din tezaurul de la Teceu (vezi Fig. 4). Este singura indicație privind proveniența acestor denari imperiali.

De fapt, nu știm ce temei are această afirmație. Desigur, M. Dăncuș văzuse constituirea acestei colecții muzeale și vorbise cu moștenitorii familiei Mihályi. Așa că s-ar putea să fi dispus de informații mai precise despre obiectele provenite de la această familie și ajunse în muzeul condus de el. Este iarăși posibil ca aceste informații să nu fi fost consemnate în scris. În plus, este puțin probabil ca un muzeograf pasionat, așa cum era și el, să fi oferit cu bună știință date incorecte despre aceste piese de muzeu.

Credem că există o modalitate indirectă de a testa credibilitatea acestei indicații.

Or, se știe că tezaurul de la Teceu a fost descoperit accidental în 1874, în localitatea Teceu Mare (ung. Técső, ucr. Tjačevo) din Maramureșul istoric, pe malul de nord al Tisei; este situată astăzi în Ucraina[8]. Se compunea din peste 1.100 de denari imperiali de argint, de la Vitellius până la Septimius Severus. Dar tezaurul s-a risipit imediat după descoperire, fără să fi fost studiat[9]. I. Mihályi asistase la descoperire și dispusese trimiterea a 782 de denari la Muzeul Național Maghiar[10], dar păstrase 320 de piese în colecția proprie; după moartea colecționarului, acest fond monetar s-a risipit treptat[11]. Doar 49 de monete din tezaur mai figurau în 1992 în inventarul Muzeului Maramureșului (cum s-a arătat mai sus). Un lot de alți 56 de denari din colecția Mihályi a ajuns în colecția familiei Pipaș din Bocicoiu Mare și acesta a fost studiat detaliat[12]. Remarcăm starea generală a denarilor din acest lot: piese din argint bun, dar tocite, circulate, cu deteriorări; îndeosebi, reversul lor părea mai afectat.

Consultând manuscrisele ce cuprind o parte mică din colecția de monete antice a lui I. Mihályi, am observat aceleași caracteristici și pentru piesele de la Teceu cuprinse în ele[13]. Și tot așa se prezintă și denarii din podoaba de cap ce aparținuseră familiei Mihályi.

Așadar, deși ne lipsesc datele certe, putem spune că proveniența celor 17 denari din ornamentul capilar discutat acum chiar din tezaurul de la Teceu este posibilă. Mai precis, ar putea fi vorba despre piese din cele reținute în colecția cărturarului maramureșean curând după descoperire. Dar numai eventuale noi surse scrise ar putea confirma această ipoteză.

În orice caz, folosirea unor monete din tezaurul aflat în 1874 pentru o podoabă de familie nu este deloc neverosimilă. Trebuie să avem în vedere mentalitatea și comportamentul colecționarilor de monete antice de la sfârșitul secolului al XIX-lea – de fapt, aproape identice cu atitudinea muzeelor și universităților față de aceste artefacte. Piesele erau adunate pentru valoarea lor artistică și documentară, pentru raritatea lor, dar nu se avea în vedere importanța celor grupate în tezaure. În cazul acestora din urmă, de obicei se urmărea un evantai cât mai larg al emisiunilor unui emitent anume, iar prezența mai multor piese identice ori măcar asemănătoare oferea posibilitatea înstrăinării acestora prin vânzare ori schimb între deținători. În muzee, monetele erau ordonate pe tipuri, cu puțină atenție la eventuala lor apartenență la vreun tezaur sau la un anume sit arheologic[14]. Iar colecțiile numismatice particulare reprezentau ceva viu, mereu în transformare; alături de noi achiziții, colecționarii practicau schimbul de monete între ei, pentru a obține o varietate cât mai mare de tipuri și de emitenți.

[4] Iuga 2003, p. 226, nota 371; Kacsó 2011, p. 389, nota 40; Ivanciuc 2012, p. 8, nota 8; Todincă 2014, p. 12.
[5] Ardevan, Pralea 2025, p. 111-112.
[6] Todincă 2014, p. 18-22.
[7] Iuga 2003, p. 225-227, 229-233; Kacsó 2011, p. 394, 442.
[8] Kacsó 2011, p. 442 (greșit la Vizauer 2003, p. 217, nr. 8)
[9] Sășianu 1980, p. 174-175; Vida 2009, p. 576; Kacsó 2011, p. 442, cu bibliografia problemei.
[10] În anul 2000 mai figurau în inventarele muzeului budapestan doar 29 de denari din acest tezaur (Iuga 2003, p. 232-233).
[11] Iuga 2003, p. 225.
[12] Iuga 2003, p. 226-227, 229-231.
[13] Ardevan, Pralea 2025, p. 115-119.
[14] Găzdac et alii 2006, p. 11-13.

Aceasta era și viziunea lui Ioan Mihályi de Apșa asupra problemei. Istoric și cercetător serios, el colecționa monete romane și le studia cu mijloacele accesibile atunci[15]. A arătat interes major pentru marele tezaur de la Teceu și s-a implicat în recuperarea a cât mai multe dintre piesele sale; un număr considerabil au ajuns în colecția sa personală[16]. Scopul major urmărit era ilustrarea istoriei antice a românilor prin asemenea descoperiri din fosta Dacie[17]. Dar el însuși a donat câteva monete din tezaur, desigur, din cele păstrate în colecția proprie a Episcopiei Greco-Catolice de Lugoj[18]. Putem crede că mai multe monete, exemplare aparent identice, vor fi fost folosite la schimb cu alți numismați amatori ai vremii; de altfel, el însuși a compilat a doua oară catalogul neterminat al colecției sale numismatice, oferind o versiune modificată[19] – semn că între timp compoziția colecției suferise unele schimbări.

Prin urmare, este verosimilă folosirea chiar a unor monete din descoperirea de la Teceu ajunse în posesia lui I. Mihályi, eventual apreciate ca „dublete" de către colecționar, la confecționarea unei podoabe feminine de cap pentru familie. Gestul s-ar încadra între practicile comune și universal acceptate ale colecționarilor vremii.

Deocamdată nu se poate spune mai mult. Posibilitatea pe care am indicat-o s-ar putea verifica prin studierea aprofundată, cu analize fizice detaliate, a exemplarelor păstrate din tezaurul de la Teceu, ori cu eventuale surse scrise suplimentare.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1	„Podoaba de cap cu bani" din colecția Muzeului Maramureșului.
Fig. 2	Iustina și Irina Mihályi de Apșa în port tradițional (pe la 1900-1908).
Fig. 3	„Podoaba de cap cu bani", cu numerotarea monetelor romane.
Fig. 4	Fotocopia procesului-verbal de evaluare din 2 februarie 1992.
Planșa I	Monetele din „podoaba de cap cu bani", în ordine cronologică.

Abrevieri bibliografice

Periodice și colecții

Marmatia	=	Marmatia. Arheologie – numismatică, Baia Mare.
MCA	=	Materiale și Cercetări Arheologice, București.
MCSEE	=	Monedă și comerț în Sud-Estul Europei, Sibiu.
RIC	=	*Roman Imperial Coinage*, London, I (1923) – X (1994).

Cărți și studii

Ardevan 2012 = R. Ardevan, *Monedele antice din colecția Episcopiei greco-catolice de Lugoj*, MCSEE 4, 2012, p. 63-78.

Ardevan, Pralea 2025 = R. Ardevan, A. Pralea, *Monete antice din colecția lui Ioan Mihályi de Apșa*, MCA Supplementum III. In memoriam Eugen Nicolae, București, 2025, p. 111-122 (sub tipar).

ERSIR = V. Spinei, D. N. Rusu (coord.), *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc*, I – V, Suceava, 2021.

Găzdac et alii 2006 = C. Găzdac, L. Călian, Á. Alföldy-Găzdac, *Roman Republican Coinage in the National History Museum of Transylvania*, Cluj-Napoca, 2006.

Iuga 2003 = G. M. Iuga, *Monede din tezaurul de denari romani imperiali descoperit la Teceu*, Marmatia, 7/1, 2003, p. 225-243.

Ivanciuc 2012 = T. Ivanciuc, *Din arheologia Țării Maramureșului. Istoricul cercetărilor. Bibliografia străină*, Marmatia, 10/1, 2012, p. 7-22.

Kacsó 2011 = C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*, Baia Mare, 2011.

Sășianu 1980 = Al. Sășianu, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980.

Todincă 2014 = Gh. Todincă, *Centenar Ioan Mihályi de Apșa (1844-1914)*, Sighetu Marmației, 2014.

Vida 2009 = I. Vida, *Late 2nd century Sarmatian coin hoards*, în Sz. Biró (Hrsg.), *Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler*, Győr, 2009, p. 573-585.

Vizauer 2003 = V. Vizauer, *Un denar roman găsit la Sighetu Marmației*, Marmatia 7/1, 2003, p. 213-223.

[15] Ardevan, Pralea 2025, p. 111-112.
[16] Iuga 2003, p. 225.
[17] Ivanciuc 2012, p. 8; Todincă 2014, p. 8-12.
[18] Ardevan 2012, p. 67 (nr. 29), 68 (nr. 35, 36, 41), 69 (nr. 45, 48).
[19] Ardevan, Pralea 2025, p. 112.

Ilustrații

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

Anexa 1

Catalogul monetelor din podoaba de cap a familiei I. Mihályi

1. (**13**) D Hadrian. 16,92 x 19,83 mm, axa 6.
   Av.: (IMP CAES)AR TRAIAN – HADRIAN(VS AVG) Cap laureat dr. Rv.: P M (T)- R – (POT C)OS III Roma șede pe cuirasă și arme spre dr., cu lance și *parazonium*.
   RIC II, p. 350, nr. 78 (Roma, a. 119-122).
2. (**1**) D Hadrian. 16,99 x 17,93 mm, axa 6.
   Av.: (HADRI)ANVS – AV(G) COS III P(P) Cap laureat dr. Rv.: Legenda ilizibilă. Roma în picioare stg., cu coif și hastă lungă în stg., în dr. flexată Victoriola.
   Hibrid. Av. Hadrian, RIC II, p. 367-378, nr. 227-329 (Roma, a. 134-138); Rv. Traian, RIC II, p. 252, nr. 115 (Roma, a. 103-111).
3. (**9**) D Hadrian. 16,56 x 17,43 mm, axa 7.
   Av.: (HAD)RIANVS – AVG CO(S III P P). Cap dr. Rv.: (FIDES) – PVBLICA Fides în picioare spre dr., cu spice și un coș cu fructe.
   RIC II, p. 368, nr. 241 A (Roma, a. 134-138).
4. (**7**) D Hadrian. 16,56 x 16,88 mm, axa 7.
   Av.: (HADRI)ANVS – AVG COS (III) P P Bust laureat dr. Rv.: LIBERA(LI) – TAS AVG VI Liberalitas în picioare spre stg., cu *tessera* și *cornucopia*.
   RIC II, p. 369, nr. 253 (Roma, a. 134-138).
5. (**5**) D Hadrian. 16,81 x 17,51 mm, axa 6.
   Av.: HA(DRI)ANVS – AVG COS III P P Cap dr. Rv.: (TE)LLVS – S(TABIL) Tellus în picioare spre stg., cu coarnele plugului și greblă; în dr. spice.
   RIC II, p. 372, nr. 276 (Roma, a. 134-138).
6. (**11**) D Hadrian. 17,81 x 16,40 mm, axa 7.
   Av.: (HA)DRIANVS – AV(G C)OS III P P Cap dr. Rv.: VO(TA – PVBLICA) Hadrian ca preot în picioare spre stg. face o libație cu patera pe un altar.
   RIC II, p. 373, nr. 290 (Roma, a. 134-138).
7. (**10**) D Hadrian: Sabina. 16,49 x 17,12 mm, axa 6.
   Av.: SABINA – AVGVSTA Cap diademat dr. Rv.: IVNONI – (REGI)NAE Iuno în picioare spre stg. cu pateră și sceptru.
   RIC II, p. 386, nr. 395 a (Roma, a. 117-134).
8. (**12**) D Antoninus Pius. 16,71 x 17,18 mm, axa 6.
   Av.: (ANTO)NINVS – AVG PIVS P P Cap laureat dr. Rv.: (TR POT – COS II / COS IIII ?) Două mâini împreunate, cu caduceu și spice.
   RIC III, p. 32, nr. 54 (Roma, a. 139) sau p. 43, nr. 136 (Roma, a. 145-161).
9. (**8**) D Antoninus Pius. 18,06 x 17,18 mm, axa 5.
   Av.: (A)NTONINVS AVG – PIVS (P P TR P) COS III Cap laureat dr. Rv.: (GENIO) – SENATVS Geniul senatului în picioare spre stg., cu ramură și sceptru.
   RIC III, p. 34, nr. 69 (Roma, a. 140-143).
10. (**4**) D Antoninus Pius. 18,19 x 17,69 mm, axa 12.
    Av.: ANTONINVS - AVG PIVS P P Cap laurear dr. Rv.: CO(S – IIII) Fulger înaripat pe tron.
    RIC III, p. 43, nr. 137 (Roma, a. 145-161).
11. (**16**) D Antoninus Pius. 15,92 x 17,41 mm, axa 7.
    Av.: (ANT)ONIN(VS A)VG – PIVS P P TR P XII Cap laureat dr. Rv.: C – OS – IIII Annona în picioare spre stg., cu ancoră și spice deasupra unui *modius*.
    RIC III, p. 47, nr. 175 (Roma, a. 148-149).
12. (**15**) D Antoninus Pius. 17,14 x 17,88 mm, axa 6.
    Av.: (AN)TON(INVS A)VG – PIV(S P) P TR P (XV) Cap laureat dr. Rv.: (COS IIII) Vesta în picioare spre stg. cu *simpulum* și *palladium*.
    RIC III, p. 51, nr. 203 (Roma, a. 151-152).
13. (**3**) D Antoninus Pius: diva Faustina I. 17,12 x 17,58 mm, axa 6.
    Av.: DIVA FAV - S(TIN)A Bust drapat dr. Rv.: (AE)TER – N(ITAS) Juno în picioare stg. cu sceptru și brațul drept ridicat.
    RIC III, p. 69, nr. 344 (Roma, a. 141-161).
14. (**14**) D Antoninus Pius: diva Faustina I. 16,43 x 17,88 mm, axa 12.
    Av.: DIVA – FAVSTINA Bust dr. Rv.: AVG – V – STA Venus în picioare spre stg. cu măr în dr. și brațul stg. pe un scut.
    RIC III, p. 71, nr. 366 (Roma, a. 141-161).
15. (**17**) D Marcus Aurelius: Lucius Verus. 17,01 x 17,46 mm, axa 5.
    Av.: (I)MP (L AVREL VE)RVS AVG Cap laureat dr. Rv.: (PROV) DEOR TR P II COS II Providentia în picioare spre stg., cu glob și *cornucopia*.
    RIC III, p. 253, nr. 482 (Roma, dec. 162 – toamna 163).
16. (**6**) D Marcus Aurelius: Faustina II. 16,85 x 17,51 mm, axa 6.
    Av.: FAVSTINA – AVG(VSTA) Cap dr. Rv.: V(ES – TA ?) Vesta voalată șade spre stg. cu *palladium* (?) și sceptru; posibilă urmă de surfrapare (?).
    RIC III, p. 272, nr. 737 (Roma, a. 161-176).
17. (**2**) D Marcus Aurelius: Lucilla. 16,20 x 17,92 mm, axa 12.
    Av.: LVCILLAE AVG ANTONINI AVG (F) Cap dr. Rv.: (VE) – NV(S) Venus în picioare stg. cu măr și sceptru.
    RIC III, p. 276, nr. 784 (Roma, a. 161-169).